

pervenire possunt : non igitur damnabuntur quia in hac vel in illa nati sunt religione.

Præterea, vel in bona fide versantur, vel non : si prius, non damnabuntur propter veræ religionis ignorantiam, quæ in ipsis non est peccatum ; secundum ea legis Dei præcepta quæ cognoverunt aut cognoscere potuerunt judicabantur : si posterius, non repugnat eos veram religionem voluntarie ignorantibus ideo damnandos fore.

Aduce *objicitur* auxilia sufficientia, de quibus modo multis deesse, cum paucissimi a falsis religionibus rece-
dant, ut veræ adhærent; hoc autem falsum est. Argui-
tur etiam ex infantibus qui gratia baptismatis carent,
quia in tali religione nascuntur. Hæc et similia evidenter
non veniunt ad rem; ad theologos, qui has difficultates
facile solvent, remittimus.

De Intolerantia.

Pseudophilosophi et scriptores qui religionem christia-
nam impugnarunt, maxime contra ejus *intolerantiam*, ut
aiebant, insurrexerunt, plurimos, sub eo prætextu, non
minus incertos ac infenos ei suscitantes adversarios. Sic
etiam nunc multi, falsam charitatem Deo injuriosam,
hominibus noxiā, rectaque ratione reprobatam prædi-
cantes.

Quamvis in responsis ad difficultates, eos jam refelle-
rimus, utile judicamus quædam addere de intolerantia.

Duplex distinguenda est *intolerantia*, juxta doctores,
theologica scilicet et civilis, quidquid contrarium dicat
Rousseau, *Emile*, t. II, p. 109. Intolerantia *theologica* in
eo consistit quod unica religio admittatur ut vera, et
ceteræ rejiciantur tanquam false. Hanc intolerantiam
unusquisque sapiens admittere debet : omnino enim
repugnat duas et a fortiori multas religiones sibi contra-
dictorias esse veras. *Quæ enim participatio justitiae ad
iniquitatem? aut quæ societas lucis ad tenebras? quæ
conventio Christi ad Belial?* II Cor., vi, 14.

Intolerantia civilis locum habet cum homines alios
persequuntur et exagitant ob diversam quam profitentur

religionem, et præsertim cum principes, suprema au-
toritate pollentes, omnes religiones, præter unicam, seve-
ritate cohident, a ditionibus suis repellunt, vel omnes,
sine exceptione, indistincte vexationibus opprimunt :
porro doctrina quæ tenet unicam religionem esse veram,
seu intolerantia theologica, ad hæc non inducit. Vera
quippe religio nobis præcipit misericordiam erga eunctos
homines errantes; vult ut illos tanquam fratres diligamus,
lenitate sermonum, fervore orationis, doctrina veritatis et
omnium virtutum exemplis a via erroris, quantum possumus,
retrahere tentemus, non vero permittit ut ad cre-
dendum eos vi impellamus. Unde S. Aug. : « *Interficite
errores: diligite homines;* » et Du Voisin, Nannensis
episc., *Essai sur la tolérance*, 4e édit., p. 344 : « *Si la
religion proscrit les erreurs, parce qu'elle est la vérité, elle
nous apprend à supporter les errants, parce qu'elle est
charité.* »

Qui caput reipublicæ constituitur bono publico invi-
gilare, pacem procurare et conservare tenetur, quantum
in se est: si ergo pax publica sibi videatur exigere ut
falsas religiones cohipeat, a ditione sua repellat, eas cohi-
bere vel repellere debet; secus, eas existentes tolerare
potest. Imo subditis falsas religiones profitentibus potest
templa concedere, cœtus religiosos permittere, rituum
sacrorum exercitiæ a turbis sua protectione defendere, etc.,
quia hæc agendi ratio principis non est intrinsece, mala.
Non enim per se ad errorem inducit, ut patet, sed tan-
tum libertatem errantium in se bonam assecurat.

Notandum tamen 1° principem jus habere non posse
veram religionem opprimendi, quia nunquam bono pu-
blico erit nociva, et aliunde repugnat existere jus aliquod
contra veritatem; 2° religionem falsam jus strictum non
habere ut ab auctoritate publica protegatur, quia stricto
jure nihil errori debetur; 3° ingens dari discriminem inter
tolerantiam et protectionem. Errantes tolerare eosque in
exercitio cultus sui ab omni injuria defendere, sæpe li-
citem et quandoque præceptum est; eos vero in errori-
bus suis directa protectione adjuvare, nunquam licet.

Omnia igitur bella et dissidia quæ occasione vel sub prætextu religionis orta sunt in mundo, ipsi veræ religiōni non tribuenda sunt, ut supra jam ostendimus.

COROLLARIUM.

Immortales igitur gratiarum actiones rependere debemus optimo Deo, qui evidentissima veritatis signa nobis misericorditer p̄estit, et abundantia donorum, p̄e multis aliis, nos cumulavit. Caveamus ne ingratos imitemur homines, qui ad verum Dei cultum parum attentes, curiositate vel potius impietate ducti, anxie quærunt quomodo schismatici, hæretici, infideles, etc., salvi fieri possint, de assecuranda salute propria minime curantes: sollicitudinem nostram in nosmetipsos convertamus et non in æquitatem judiciorum Dei erga alios homines: sufficiat nobis scire ea semper futura esse justissima.

In tractatu *de vera Religione* ostendemus revelationem esse possibilem, ejus existentiam esse factum eo modo inquirendum et probandum quo facta p̄terita inquiruntur et probantur: manifestos assignabimus characteres quibus illius existentiā certo constare potest: libros Veteris et Novi Testamenti esse authenticos, integros et veros, religionem christianam veram et divinam, demonstrabimus.

Deinde, cum aperie pateat omnes Ecclesiæ christianas, sibi contradicentes, simul veras esse non posse, in Tractatu *de Ecclesia* tradentur regulæ quibus Christi Ecclesia, visibilis, perpetua, extra quam nulla salus, a societatibus pseudochristianis tuto secernatur: hujusmodi regularum seu notarum applicatione facta, clare noscitur Romanam Ecclesiam solam esse veram.

CAPUT SECUNDUM.

DE OFFICIIS HOMINIS ERGA SEIPSUM.

Duplicis generis sunt officia hominis erga seipsum,

alia quæ spectant ejus animam, et alia quæ spectant corpus. Hinc in eo capite duo erunt articuli.

ARTICULUS PRIMUS.

DE OFFICIIS HOMINIS QUÆ SPECTANT EJUS ANIMAM.

Plures jam observavimus duplēm p̄cipue distingui facultatem in mente humana, nempe intellectum et voluntatem; hinc officia hominis erga animam pertinent ad intellectum vel ad voluntatem: de illis igitur sub duplice respectu paucis verbis disserendum est.

§ I. — De officiis hominis relative ad intellectum.

Intellectus versatur circa verum cognoscendum. Mens certitudinis est capax, sicut ostendimus in Logica, ubi plurimas tradidimus regulas ad verum a falso secernendum: nunc examinandum est an homo hac facultate uti teneatur, et cui studio p̄sersim incumbere debeat. Objectum circa quod exerceri potest intellectus humanus, est immensum; omnes scientias et artes complectitur.

Tripliis generis distinguuntur scientiæ, videlicet necessariæ, utiles et vanæ.

Illæ scientiæ dicuntur *necessarie* quarum notitia jure naturali p̄scribitur, sive omnibus, qualis est cognitio veræ religionis et sanæ moralis, sive aliquibus, ut politica regibus eorumque ministris, jurisprudentia magistratibus, medicina medicis, theologia clericis, etc.

Scientiæ *utiles* eæ sunt quæ nulla ratione p̄scribuntur, sed quarum acquisitio bona est in se, animum delectat et ad fines laudabiles dirigi potest; tales sunt cognitio linguarum, logica, mathesis, physica, historia naturalis, historia universalis, critice, rhetorica, poesis, denique philosophia et litteratura.

Eæ autem scientiæ dicuntur *vanæ* quæ sunt false aut dubiae, nullis fundamentis innixæ, intricatae, mere speculativae et ad nihil utile conducentes: hujus generis sunt astrologia judiciaria, divinatio, dissertationes de

possibilibus, systemata gratuitis suppositionibus fundata, et multæ questiones otiosæ in scholis olim famosissimæ.

Artes, a voce græca ἀρτη, industria, sic dictæ, quædam sunt methodi aliquid secundum determinatas regulas operandi. Dividuntur in liberales seu pulchras, in quibus mens præsertim agit: tales sunt rhetorica, eloquentia, poesis, pictura, scriptura, etc., et in mechanicas, quæ magis pendent ab exercitio corporis quam a facultatibus animi, ut officia lignariorum, cæmentiariorum, etc.

Nullum est dubium quin unusquisque teneatur addiscere scientiam sibi necessariam, sive absolute, sive respective, juxta definitiones expositas. Eo ipso tenetur acquirere scientias ad scientiam sibi necessariam prærequisitas, qualis est logica relative ad alias scientias, historia civilis ad politicam, historia ecclesiastica ad theologiam, cognitio veterum linguarum ad perfectam Scripturæ sacrae intelligentiam, etc.

Qui vanis scientiis operam dare vellet, insanus esset; eas enim corde et animo despiceremus omnesque libros de illis tractantes rejicere debemus, ne tempus breve et celeriter fugiens incassum teramus.

Restat igitur ut de scientiis quas dicimus utiles et quas alii vocant curiosas, paucis verbis disseramus. Quidquid autem de his scientiis dicemus, de pulchris artibus intelligendum est,

J.-J. Rousseau, vir paradoxis notissimus, sibi proposuit ex professo demonstrare, speciali oratione quæ in academia Divisionensi solemniter coronata est anno 1770, restitutionem scientiarum et artium non tantum nihil contulisse ad bonos mores, sed, e contra, eos multum corrupisse, contenditque hominem scientiis imbutum esse animal depravatum; contra quem sit sequens

PROPOSITIO.

Scientiae et artes per seipsas hominem non depravant, nec damnari possunt ut mala.

Prob. 1º Absurdum est dicere veritatem in se specta-

tam hominem corrumpere et depravare: atqui scientiarum pulchrarumque artium principia tot sunt veritates. Ergo, etc.

2º Deus omnia noscit, et hæc cognitio est in ipso perfectio. Ergo cognitiones acquirendo, quamdam similitudinem cum Deo acquirimus: atqui repugnat nos depravari præcise quia talem similitudinem cum Deo acquirimus. Si autem singuli homines scientias et artes discendo non corrumpantur, falsum est eas natura sua esse malas et populos depravare. Ergo, etc.

3º Scientiæ infinitas Dei perfectiones ostendunt, supremæ potentiae ejus innumeros effectus per orbem sparsos demonstrant, mentes ad superna erigunt, amore virtutis et vitii horrore inflammant, aut saltem ad laudabiles hujusmodi fines conducere possunt: ergo diei non potest eas per se bonos mores corrumpere.

4º Singularis J.-J. Rousseau opinio ab omnibus aestimatur paradoxum quod nullatenus defendi potest. Ipse auctor sic de oratione sua loquitur (*Confessions*, t. II, p. 14): «*Cet ouvrage, plein de chaleur et de force, manque absolument de logique et d'ordre; de tous ceux qui sont sortis de ma plume, c'est le plus faible de raisonnement, et le plus pauvre de nombre et d'harmonie.*» Ergo, etc.

Solvuntur objectiones.

Obj. 1º. Ex scientiis et litteris infinita numero scaturierunt mala; v. g., haereses, impietas, absurdæ systemata, perniciössimi libri corruptelam morum inducentes, temerarii novatores societatem religiosam et civilem conturbantes, etc.; ergo scientiæ et litteræ homines depravant.

R. Nego conseq. Hæc enim aliaque ejusdem generis exempla id unum probant, scilicet, perversos homines scientiis et litteris abuti posse et re ipsa saepius abusos esse. Sed quid inde? Nonne optimis rebus quotidie plurimi abutuntur; v. g., arte legendi, arte scribendi, legibus, religione, etc.? Numquid ideo hæc omnia damnanda sunt ut mala?

Præterea, si de scientiis et litteris per eventus judicandum sit, tunc boni effectus cum malis conferendi sunt. Porro, hac comparatione facta, boni effectus scientiarum litterarumque malis multo præstabant. Quot enim sancti et pii viri, eruditione in litteris conspicui, totam societatem illustrarunt, religionem propugnaverunt, virtutem stabilierunt, vitia contuderunt, innocentiam defenderunt, et bonas disciplinas multum commendaverunt! Ergo, etc.

Inst. 1º. A priscis virtutibus recedunt populi quando apud ipsos prævalent scientiæ et artes, ut exemplo Ægyptiorum, Græcorum et Romanorum constat. Ergo...

R. 1º. Nego antecedens propter nimiam generalitatem ejus. Diu enim floruerunt scientiæ et artes in Ægypto et Græcia antequam illi populi fuerint corrupti. Numquid litteræ corruerunt Italos sub Leone X et Gallos sub Franciseo I, ac imprimis sub Ludovico XIV? Conferantur tempora scientiis illustrata eum sæculis barbaris, et pronuntietur qua epocha magis obtinuerint vitia. Certe nullius est dubitandi locus quin pro scientiis et artibus judicandum sit. Ergo, etc.

R. 2º. Nego conseq. Sæpe quidem corruptio apud populos scientiis, imbutos grassatur. Verum id non provenit ex scientiis, quæ potius ei obsistunt et adversantur, bene vero ex divitiis, mollitie, luxu et consuetudinibus perversis, quæ paulatim admissæ, quotidie obfirmantur, societatem quatunt, ledunt et tandem subvertunt. Imo, societate depereunte, ipse litteræ mutantur et barbaræ fiunt: philosophia in artem mere sophisticam degenerat, de omnibus disseritur, controvertitur et disputatur, omnia in dubium revocantur. Hinc horribilis idearum confusio in omni genere, impietas, quedam mentis iniqüitas, tedium ordinis existentis, amor novitatis, machinationes occultæ, et mox turbationes publicæ. Talis est cujusque institutionis humanæ caducitas et cordis nostri proclivitas ad malum: at nemo non videt hæc perversitatis humanæ consecaria scientiis et litteris tribui non posse.

Inst. 2º. Veteres Persæ, Lacedæmones, Scythæ, Romani, Germani, etc., fuerunt invincibilis quandiu scientias ignorarunt: ergo scientiæ et artes eos corruperunt.

R. Nego conseq. Probandum enim foret populos istos ideo periisse quia scientiæ et artes apud ipsos introduc-tæ sunt: porro illud non ostenditur nec ostendi potest.

Aliunde, immerito dicti populi ut cunctis virtutibus ornati nobis exhibentur. Erant quidem duri, in bello strenui, a præcipuis cupiditatibus nostris alieni, sed fere unicum colebant virtutem, nempe amorem patriæ et libertatis: nec Deum, nec cultum ipsi exhibendum, nec multa legis naturalis præcepta perfecte noscebant; variis in punctis turpissimos errores admittebant. At certe hujusmodi populi proponi non possunt ut ornatissimi cunctarum virtutum cultores, nec proinde dici potest eos usu scientiarum et artium depravatos fuisse.

Inst. 3º. Multo difficilius reguntur populi exculti quam inculti, et prorsus impossibile esset populum ex philosophis et litteratis duntaxat coalescentem gubernare: ergo quilibet princeps sapiens philosophos et litteratos e ditionibus suis expellere debet, sicut olim Spartiatæ et Romani eos expulerunt.

R. Dist. ant. Difficilius reguntur populi exculti quam inculti, id est, difficilior opprimuntur et jugo servitutis subjiciuntur, *concedo*; id est, difficilior est pacem inter eos servare et bonum publicum procurare, *subdistinguo*; si illi populi sint corrupti, *cone.*; si non sint corrupti, *nego ant.* Etenim multo difficilior est populos excultos jugo servitutis subjicere quam populos incultos, quia pluris aestimant libertatem, vividius sentiunt injustitiam, fortius contra oppressores insurgerent, constantius et efficacius eos debellarent. Item si essent corrupti, longe difficilior esset pacem inter eos servare et bonum publicum procurare; scientiæ enim et artes multa nocendi media subministrant hominibus perditis. Verum sit apud populum sanis doctrinis imbutum auctoritas suprema moderata, sapiens, justa, et quidquid voluerit obtinebit; pax servabitur, virtutes privatae et publicæ colentur, et

cuncta erunt prospera. Optimi ergo principes formidare non debent scientias et artes, sed ipsis summopere ornandum est ut subditi sanæ religionis moralisque principia edoceantur.

Nunquam exstitit nec exstiturus est populus ex solis philosophis et litteratis coalescens : inutile est ergo specialis dissertatione querere an possibile vel impossibile esset talem populum gubernare.

Præterea, non diximus totam multitudinem scientiis imbuendam esse : ingentia quippe inde sequerentur mala. Nullus enim artes mechanicas exercere vellet. Sufficit ergo in omnes claras veræ religionis et sanæ moralis notiones habeant, tum generales, tum speciales et ad proprium statum pertinentes. Tunc vanis contentionibus se non immiscebunt, fidei dogmata in simplicitate sua credent, æquitati et honestati naturali adhaerent, sieque mirabilis ordo in cunctis conditionibus enitescat.

Idem, servata proportione, dicendum est de mulieribus, quæ communiter aliud scire non debent nisi quod ad religionem, bonos mores, rectam domus administrationem et status sui decentiam requiritur.

Porro, his ita notatis, quis adhuc contendere audebit scientias et artes bono publico esse noxias et ab optimis principibus arcendas ? Nonne certum est, e contra, illas multum conferre posse ad inducendam urbanitatem, decentiam, amoenitatem, reciprocam observantiam moralesque virtutes quæ meliores faciunt homines et beatores reddunt populos ? Docti enim et sapientes viri habendi sunt respectu societatis, sicut oculi respectu corporis. Sed iterum affirmamus cavendum esse ne perversæ doceantur doctrinæ. Prudentis est ergo principis curare ut in scholis publicis et privatis integri semper constituantur magistri, qui sanis principiis juventutem erudiant eamque bonis disciplinis informent.

Plurima hic notanda sunt scilicet :

1º Qui scientiis et litteris operam dare sibi proponit, non omnes sine ordine acquirere intendat, alioquin im-

perfectis rerum notionibus quasi obrutus, nihil perfecte noscet, ut experientia constat. *Plus scire velle quam satis est, intemperantia est*, ait Seneca. Sicut enim non ea quæ mandueantur nutrunt corpus, sed quæ digeruntur ; ita non quæ leguntur aut discuntur faciunt hominem disertum, bene vero quæ clare distinetaque percipiuntur ac retinentur. Unde vetus adagium : *Timeo virum unius libri*.

2º Unusquisque eas specialiter excolat artes vel scientias sibi magis consentaneas : intempestive procul dudio quererent magistratus et clericus; v. g., perfectam medicinæ vel artis belli notitiam sibi comparare.

3º Ubi verum a falso secernendum est, caveat scientiæ cupidus a sophisticis libris qui tenebras in mentem injiciunt et in errores deducunt, præsertim si de veritate cupiditatibus opposita agatur. Hinc valde noxia est imprudens librorum pravorum lectio. His tantum impune permitti potest qui recto prædicti sunt judicio, fundamentalia veritatis principia optime norunt, et longo exercitio cupiditates refrenare didicerunt. Nemo itaque tales libros apud se detineat aut legat absque consilio viri gravis ac prudentis.

Quæritur an expediât ut omnes indistincte legere discant.

R. Plurimi negant, propter frequentes qui inde provenire solent abusus. Nos vero partem affirmantem tememus ; multo enim facilis est religione et bonis disciplinis eos imbuere qui optimos legere possunt libros, quam ignaros et fere stupidos homines, qui, viva voce tantum erudit, nihil retinent, et præclarissimas veritates sæpe absurdis superstitionibus foedant.

Duo tamen necessaria sunt, scilicet, 1º ut solummodo exquisiti preficiantur magistri puritate doctrinæ et morum integritate conspicui qui religionis et virtutis exemplum tenellis semper præbeant discipulis; 2º ut mali vel suspecti prohibeantur libri; eo magis quippe noxiæ forent, quo ineautiores essent juniores animi.

Cæterum, optandum esse nobis videtur ut communiter

infantes variarum classium plebis ediscant solummodo legere, scribere et computare, ita ut officia conditioni suæ propria implere valeant. Quod ultra noscerent, superfluum et saepe nocivum esset: hinc enim oritur desiderium supra conditionem suam assurgendi, ambitio, inquietudo, manuum operationis tedium et fuga, alia que vitia nunc magis ac magis grassantia.

Diximus *communiter*, quia certe a scientiis et artibus liberalibus excludere non intendimus plebeios ingenio conspicuos, bonis moribus commendatos, etc.

§ II. — De officiis hominis quæ voluntatem respiciunt.

Voluntas, ut supra notavimus, versatur circa bonum amandum et malum fugiendum: rectum ideo facultatis hujus exercitium meliores nos facit.

Cum felicitatem nostram invincibili propensione cupiamus, bonum, verum aut apparet, necessario quaerimus et quidquid nobis videtur malum, odimus ac fugimus. Ex fonte isto, nempe ex amore nostri, omnes voluntatis nostræ affectiones nascuntur.

In solo Deo sita est vera felicitas nostra, ut ostendimus. Ad eum ergo jugiter tendere debemus. Sed tenebris obscœcati variisque cupiditatibus abrepti, a summo bono saepius dejicimur.

Tres potissimum distinguuntur cupiditates mentem nostram depravantes, videlicet, superbia, avaritia et voluptas.

Superbia est inordinatus propriæ excellentiæ appetitus: nomine appetitus intelligitur amor, desiderium et complacentia. Nos impellit ad prosequendos honores hujus vitæ tanquam præcipuum felicitatis nostræ objectum. Ex illo appetitu oriuntur vana gloria, invidia, ambitio, contentio, præsumptio, obstinatio, ira, vindictæ, etc.

Avaritia immoderatus est amor divitiarum, unde proveniunt fraudes, mendacia injustitiae, perjuria, sordida parcimonia, infames viæ quæstum faciendi, duritia cordis erga miseros, etc.

Voluptas circa bonum delectabile versatur, et ex illa nascuntur luxuria, gula, id est, comessationes et ebrietates, sensualitas, inedia, gaudium et tristitia, amor et odium, spes et timor, etc., quatenus hi sensus ex appetitu boni delectabilis et mali oppositi aversione oriuntur.

Certum est has cupiditates infaustos producere effectus, ut quotidiana lugendaque constat experientia. Proh! felices qui ab illis immunes se custodiunt! Eas deinceps non ægre coercent, expeditas mentis facultates habent, integras vires corporis servant, abundantि pace in pura conscientia fruuntur, bonam famam sibi comparant, in gloria sunt apud Deum et homines, etc.

Contra vero, qui eas in teneris annis non refrenant, sed habenas illis imprudenter laxant, damnabiles male agendi habitus induunt, gravissima sibi imponunt vincula quæ difficile postea disrumpunt. Si interdum quædam habeant desideria e profundo iniquitatis emergendi, mox pondere libidinum vietii, profundius relabuntur, multa prorsus dedecora faciunt, aciem mentis hebat, corpus enervant, per vias difficiles ambulant, et *perversi difficile corriguntur*. Ecce., I, 45.

Maxime cavere debent adolescentes a cunctis voluptatum incitamentis, quæ sensus commovent, imaginacionem accendant, venenum corruptionis insinuant, mentem exæcant, decipiunt, ac peccati laqueis irretiunt.

Inter periculosa hæc incitamenta præsertim computari debent, quidquid in contrarium insanus allegare soleat mundus:

1º Libri amatorii, vulgo dicti *romans*. Profanos enim amores ordinarie describunt, vividis coloribus illicitas mentis affectiones, tanquam laudabiles, depingunt, turpes actiones imaginibus exhibit, colloquia flamas impudicas spirantia, artificia ad seducendam innocentiam diabolice excogitata referunt, etc. Nemo nescit quam infausta inde nascuntur consectaria. Ergo 1º, etc.

2º Choreæ et saltationes, quales nunc saepius fieri solent. Ibi enim variis modis excitatur atque inflammatur libidinis incendium: juvenes utriusque sexus, vehementi